

INSTITUTO DA LINGUA GALEGA

REAL ACADEMIA GALEGA

Diccionario de pronuncia da lingua galega

Xosé Luís Regueira

Este dicionario foi elaborado a partir dos resultados do proxecto *Diccionario fonético galego*, desenvolvido no Instituto da Lingua Galega por un equipo formado por:

Xosé Luís Regueira (coordinador)
Antón López Dobao
Carme García Rodríguez
Carme Hermida
Xosé Pérez Sardiña
Xulio Sousa
Carme Vidal Reimúndez (colaboradora)

Este equipo fixo unha revisión da pronuncia de case 20000 voces, a partir do traballo de Carme García Rodríguez para o *Diccionario esencial Vox galego-castelán castellano-gallego* (Fernández González 1997), e trazou as liñas xerais da proposta. Durante o resto da elaboración do dicionario Carme García, Carme Hermida e Xulio Sousa continuaron a prestar a súa colaboración activa.

© Xosé Luís Regueira Fernández

© Real Academia Galega
Seminario de Lexicografía
Rúa Tabernas, 11. 15001 A Coruña

ISBN: 978-84-87987-77-9
Depósito Legal: C. 2.831-2010

INTRODUCCIÓN

Des que o galego ten unha presenza importante nos medios de comunicación falados, diferentes voces veñen expresando a necesidade de desenvolver un modelo estándar para a lingua falada. Por necesidade real, por prestixio ou por razóns ideolóxicas, esta demanda é secundada probablemente pola maioría dos usuarios da lingua oral en situacións de formalidade, e sobre todo no discurso público, particularmente nos medios de comunicación falados ou nas artes escénicas. Este traballo ten o obxectivo de contribuír a satisfacer esa demanda nalgunha medida.

Neste momentos xa contamos cunha descrición dos sons da variedade estándar e tamén con diferentes traballos de análise e reflexión, feitos ao longo destes últimos anos, sobre os criterios e os fundamentos dese modelo de lingua, así como das consecuencias posibles da estandarización.

O obxectivo xeral deste proxecto é, por tanto, contribuír ao desenvolvemento do estándar oral galego, tratando de influír nel de maneira explícita e razoada, no sentido xa expresado en Regueira (2005). O obxectivo específico é o de fornecer un modelo de pronuncia das palabras galegas para o uso público da lingua. Desta maneira, este dicionario aspira a ser un instrumento útil para os profesionais dos medios de comunicación falados, así como para actores, dobradores e ensinantes, que teñen a alta responsabilidade de facerlle chegar á sociedade galega unha pronuncia digna e aceptable da súa lingua.

O noso propósito non é establecer unha “normativa” fonética ao modo da normativa ortográfica. Os estándares orais non teñen o carácter coercitivo dos estándares escritos, e sempre se permite unha maior variación na lingua falada, incluso nos niveis e rexistros máis elevados e formalizados. Por outra parte, o establecemento da pronuncia estándar correspóndelle á sociedade galegofalante (ou aos grupos máis influentes dela). O noso obxectivo é ben máis modesto: propoñer un modelo de pronuncia que poida ser aceptado en contextos en que se requira o emprego da lingua estándar. A finalidade última, naturalmente, é a de influír nos modelos públicos de galego de maneira que a súa fonética sexa máis próxima á do galego histórico (o herdado polos galegofalantes, fronte a outros modelos con certa difusión pública desenvolvidos por contacto co español), e será por tanto máis coherente cos criterios que presiden a formación do estándar escrito do galego.

ANTECEDENTES E DESENVOLVEMENTO DO PROXECTO

Como ben se sabe, desde hai algún tempo véñense publicando traballos sobre o estándar oral, aínda que o seu número é aínda reducido. Algunhas ideas sobre esta cuestión foron avanzadas nas gramáticas máis recentes (Álvarez, Monteagudo & Regueira 1986; Freixeiro Mato 1998; Álvarez & Xove 2002) e tamén nalgúns traballos específicos (p.e. Regueira 1997, 2005; Fernández Rei 2005, para a prosodia). Unha descrición da fonética segmental do estándar oral foi realizada en *Os sons da lingua* (Regueira 1998), así como nas gramáticas mencionadas.

Por outra parte, partiamos do coñecemento non só intuitivo senón tamén empírico (a través de gravacións e análises fonéticas) da lingua utilizada nos ámbitos en que se espera un galego estándar: o mundo académico, a lingua dos actos públicos, de actividades culturais, etc. E tamén do coñecemento da lingua falada tradicional, tanto no referente á variación xeográfica como en estudos de aspectos concretos dalgúns variedades. Estas bases foron seguidas dunha reflexión sociolingüística (en parte publicada en Regueira 2005) e de diferentes estudos fonéticos e fonolóxicos, así coma da consulta de datos en arquivos, traballos e dicionarios, e da obtención de informacións novas de falantes de diferentes condicións.

Os criterios e liñas fundamentais foron discutidas no seo dun grupo de traballo dentro da sección de Fonética do Instituto da Lingua Galega, constituído por Antón L. Dobao, Carme García Rodríguez, Carme Hermida, Xosé Pérez Sardiña, Xulio Sousa e Xosé Luís Regueira (coordinador), coa colaboración de Carme Vidal Reimúndez. Este equipo revisou as transcripcións, realizadas por Carme García, das aproximadamente 19500 entradas do dicionario *Vox esencial* (Fernández González 1997), discutiu os criterios e elaborou borradores sobre a pronuncia das vogais tónicas. Despois desa primeira fase non foi posible continuar o traballo en equipo, polo que proseguín o traballo pola miña conta, mais sempre contando co consello e coa colaboración dos restantes membros do equipo e do ILG, e de moitos outros colegas que dedicaron unha parte do seu tempo e dos seus coñecementos a contribuír nesta tarefa, tendo como única motivación o seu compromiso coa lingua e a cultura galegas¹. Nesta segunda fase, ampliei o número de entradas, ata incluír as 46785 voces contidas no *Vocabulario Ortográfico da Lingua Galega* (VOLGa) (González & Santamarina 2004), unha vez excluídos os símbolos e as formas con asterisco. Por outra parte fíxose necesario investigar o comportamento da lingua culta tocante a unha serie de cuestións (vogais átonas en cultismos, alternancia entre ditongos e hiatos, estranxeirismos...) e establecer criterios para o seu tratamento.

A información necesaria para tomar decisións sobre a pronuncia foi obtida por dúas vías diferentes. Por unha parte, utiliceí toda a información fonética dispoñible. As fontes principais foron o ficheiro lexicográfico do ILG e mais a base de datos do Atlas Lingüístico Galego, e tamén se consultou, naturalmente, a bibliografía sobre fonética e sobre

1 A todos eles quero facerlles chegar o meu agradecemento máis sincero, e de maneira especial a Antón Santamarina, pola súa constante axuda ao longo destes anos, poñendo ao meu dispor con suma paciencia o seu fondo coñecemento da lingua (e das linguas) e o seu afinado criterio lingüístico.

dialectoloxía galega, publicada ou inédita. Por outra parte, formei unha rede de informantes procedentes de diferentes puntos de Galicia, de maneira que poden servir de representantes de diferentes variedades xeográficas de lingua, que responderon varias series de enquisas, complementando as informacións fornecidas polos membros do grupo. Todos eles teñen o galego como L1, estudos universitarios e formación en fonética galega. Un primeiro grupo de cinco informantes respondeu unha enquisa extensa, de arredor de 3000 cuestións. A partir desta, aplicáronse varias series de enquisas de menor extensión en círculos sucesivos. Foron en total 44 informantes², que contestaron na súa maioría máis de 1600 cuestións. Isto permitiu unha mellor cobertura territorial, e achegou varias dúcias de miles de datos.

Por unha parte procurábase información cuantitativa e de reparto xeográfico; e por outra, información cualitativa, que permitise comprender cales eran os procedementos e as regras seguidas na adaptación fonolóxica das palabras novas. Tamén consultei a información fonética dispoñible do portugués, en particular dicionarios da Academia das Ciéncias de Lisboa (2001), Teixeira (dir.) (2004) e Houaiss & Villar (2003), así como todas as gramáticas e traballos dispoñibles que contiñan información fonética. E para os estranxeirismos buscouse, sempre que foi posible, a forma fonética da lingua orixinal. En total, foi necesario buscar información fonética de preto de 10000 voces.

A LINGUA ESTÁNDAR

A idea de que é necesaria unha lingua estándar para a comunicación culta nunha sociedade coma a nosa, e a idea de que esa lingua é máis apta, máis pura ou máis perfecta cás demais variedades, é vista por unha parte (a maioría, probablemente) dos lingüistas como unha cuestión de carácter ideolóxico (Milroy & Milroy 1999: 22-23; Kristiansen 1998: 127). Por outra parte, ponse de relevo o seu carácter de lingua de clase (Fairclough 2001: 48; Crowley 1989: 157), polo que o feito de que a lingua estándar sexa esixida para acceder a determinados recursos sociais crea unha desigualdade fundamental. Desde os grupos dominantes prefírese obviar as desigualdades e enfatizar a necesidade e a superioridade desa variedade; e así non é raro que algúns sociolingüistas e planificadores consideren o estándar como a peza central da arquitectura da lingua, imprescindible por razóns comunicativas, sociais e mesmo políticas nunha sociedade complexa coma a nosa.

2 Antón Santamarina, Maricarme Ares, Anxos Sobriño, Sonia López Fernández, Mónica Ares Ameijide, Irene Bravo, Luísa Vázquez Freire, Mario Romero, Xosé Manuel López Valcárcel, Bieito Silva, Francisco Castiñeira, Begoña Tajés, Carmela López Taboada, Xacinta Varela, Elisa Fernández Rei, Marta Negro Romero, Valentina Formoso, Fátima Rodríguez Ruibal, Benigno Fernández Salgado, Xavier Varela, Xosé Carballeira, Moisés Barreiro, María Eibe, Mónica Martínez Baleirón, Belén López Gómez, Xosé Antón Álvarez Rodríguez, Francisco Dubert, Xosé Manuel Salgado, Concepción Diéguez, Luz Cures, Manuel González, María Vilasó, Antón Lado, Xosé Henrique Costas, Elvira Fidalgo, Silvia Viso, Xesús Mosquera, Anabel Escourido, Afonso Toimil, Carmen Villarino, Xosé Xove, Fátima Miguéns, Manuel Rico Vere e Francisco Fernández Rei. Eles responderon enquisas fonéticas e contestaron todas as cuestións que lles fun facendo, abusando da súa paciencia e do seu tempo, mais o seu amor pola lingua estivo sempre por riba das dificultades e pacientemente contestaron a centos ou, os citados en primeiro lugar, a milleiros de preguntas. A información que nos forneceron foi esencial para poder realizar este traballo.

Os estándares lingüísticos establecéronse e codificáronse de maneira fundamental como códigos gráficos, escritos. O desenvolvemento de estándares orais é un fenómeno máis recente, e produciuse sobre todo a partir do século XIX nas sociedades europeas. Así, as linguas que tiveron unha estandarización tardía xeralmente aínda non teñen un estándar oral consolidado. Aínda que os estándares orais dependen en boa medida da lingua escrita (xa dicía Barthold Brockes en 1721: “Man muss sprechen wie man schreibt”³, cfr. Fisher 1986: 19), entre ambos existen importantes diferenzas. Talvez a máis significativa é o menor grao de fixación (codificación) dos estándares orais, e estes non teñen o carácter coercitivo característico dos escritos; aínda que existen normas e esixencias sociais sobre as variedades a utilizar en determinadas situacións, case sempre se permite unha maior variación.

Non obstante, a xerarquía de valor que os grupos sociais establecen entre as diferentes variedades orais da lingua, os xuízos, e os prexuízos, de orde social a través da lingua refírense case sempre á lingua falada, e particularmente a cuestións de pronuncia. A división da “comunidade lingüística” en grupos diferentes, en identidades sociais e lingüísticas diferentes, faise así visible.

Escoller unha variedade como base do modelo estándar convértese por tanto nunha elección social. Daniel Jones, na súa coñecida obra *The pronunciation of English*, dicía que describía “one form of English pronunciation which, though not a standard, can at least be said to be easily understood throughout the English-speaking world”⁴ (Jones 1956: 3-4). Os propios editores do dicionario fonético de Jones, na súa edición máis recente (Jones 2003: v), recoñecen que esa pronuncia era “the educated pronunciation of London and the Home Counties (the counties surrounding London). Its use was not restricted to this region, however, being characteristic by the nineteenth century of upper-class speech throughout the country”⁵. Como di John Fisher (1996: 145): “This is the pronunciation that distinguished the British ruling class until the end of the Second World War and is still taught around the world as ‘Standard British English’”⁶. Os dicionarios fonéticos actuais, para evitar “the connotations of high social class and privilege”⁷ (Jones 2003: v) desa pronuncia, baséanse no modelo de lingua característico dos locutores dos medios de comunicación falados (que ten a súa base naquel mesmo modelo de inglés), asociado a “connotations of education and sophistication”⁸ (Upton, Kretzschmar & Konopka 2001: xi). O mesmo fai o *Duden* para o alemán. Algo semellante ocorre no francés (Warnant 1987: xix) e nas demais linguas do noso arredor (cfr. Academia das Ciéncias de Lisboa 2001: xxvii). Resulta que esas pronuncias “neutras”, “ben aceptadas” (p.e. Teixeira et al.

3 Hai que falar como se escribe.

4 Unha forma de pronunciación inglesa que, aínda sen ser un estándar, pode dicirse polo menos que é facilmente entendida a través do mundo angloparlante.

5 A pronuncia educada de Londres e dos Home Counties (os condados que rodean Londres). O seu uso non se limitaba a esta rexión, senón que era característico da clase alta do século XIX por todo o país.

6 “Esta é a pronuncia que distinguía a clase dirixente británica ata o final da Segunda Guerra Mundial e aínda se ensina por todo o mundo como “inglés británico estándar”.

7 As connotacións de clase social alta e de privilexio.

8 Connotacións de educación e sofisticación.

2004: s.p., afirman presentar “uma pronúncia neutra da língua portuguesa não marcada diatopicamente e *socialmente bem aceite pela comunidade lingüística*” –ênfase dos autores) son na realidade as de determinados grupos sociais asociados ao poder cultural e ideolóxico da comunidade lingüística. Outra cousa é que eses modelos, difundidos polo estado e polos medios de comunicación, acaben estendéndose e mesmo facéndose xerais.

O ESTÁNDAR LINGÜÍSTICO GALEGO

Na situación do galego, todo indica que resulta imprescindible a existencia dun estándar para que a lingua poida asumir determinadas funcións. Nunha sociedade en que a “ideoloxía do estándar” ten plena vixencia, é necesario un estándar lingüístico para conseguir a difusión social do galego, ou cando menos a súa aceptación; dito noutras palabras, para “acrecentar o valor funcional da lingua”. Robert Le Page (1988: 33) refírese ao proceso de estandarización como “the progressive reification, totemization, and institutionalization of a language”⁹. E dado que estamos construíndo unha “língua de cultura”, estamos a seguir ese proceso: estamos a elaborar unha lingua que non só é un medio de comunicación máis ou menos eficaz, senón tamén, e de maneira importante, unha institución.

De feito, o galego ten xa un estándar escrito máis ou menos asentado nunha parte da sociedade. Ese estándar foi construído con materiais do galego tradicional, pero tamén con outros de diversa procedencia. A estandarización, a “elaboración da función” en termos de Haugen (1966: 22-24), fíxose, inevitablemente, sobre os modelos dos estándares veciños. Imitamos formas lingüísticas, tipos de textos doutras culturas e doutras linguas. E imitamos aquilo que coñecemos. Por tanto o modelo do español tivo unha forte influencia, matizada en épocas máis recentes polo modelo do portugués.

Segundo se expón nas *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (RAG & ILG 2004: 11-12), os criterios para a codificación do estándar escrito son:

a) Criterio de identidade: “A lingua normativa [...] ha de ser continuadora da lingua falada pola comunidade e ha de achegarse canto sexa posible a ela, a fin de enraizar sobre bases seguras e vivas”.

b) Criterio purista: “Agora ben [...] a normativa debe acoller un galego fiel a si mesmo e limpo de canto de alleo innecesario hai incrustado na fala viva pola presión do castelán” (p. 9). Isto é, sobre a base da lingua popular aplícase unha selección purista orientada explicitamente a manter o sistema lingüístico galego diferenciado do español, evitando as interferencias, os préstamos e a converxencia inducida pola lingua dominante.

c) Criterio supradialectal: “[...] o galego común non pode basearse nun único dialecto, senón que debe prestar atención preferentemente á extensión xeográfica e demográfica das formas para seleccionar as normativas”.

9 A progresiva reificación, totemización e institucionalización dunha lingua.

d) Criterio conservador e tradicionalista: “[...] as formas tradicionais [serán] preferidas ás máis innovadoras e evolucionadas”, e menciónanse a tradición antiga e a tradición literaria moderna.

e) Criterio de harmonía coas linguas veciñas e co portugués en particular, “evitando que o galego adopte solucións insolidarias e unilaterais naqueles aspectos comúns a todas elas”. Respecto do portugués, engádesse: “Para o arriquecemento do léxico culto, nomeadamente no referido aos ámbitos científico e técnico, o portugués será considerado recurso fundamental, sempre que esta adopción non for contraria ás características estruturais do galego” (p. 12). Por tanto, os estándares das linguas romances son o modelo que se segue, e o portugués ten ademais o papel de estándar-fonte de léxico culto.

Non hai que esquecer que na sociedade galega existe outro estándar lingüístico ben establecido: o do español, que goza dun notable prestixio social. Tocante á lingua falada, constátase a existencia de modelos urbanos de galego con base fonética española que son percibidos pola maioría como modelos de maior prestixio, o que leva a prever a posibilidade de que unha formación espontánea e non dirixida dun estándar oral consagre esas variedades como modelos de referencia. Eses modelos son tamén frecuentes nos medios de comunicación (Regueira 1999; RAG 2003; Kabatek 2000).

Se consideramos que un estándar oral debe seguir os mesmos criterios ca o escrito, ou se estimamos que o estándar oral debe estar máis próximo ao galego falado polos galegofalantes tradicionais, ou se cremos que o galego debe ter unha identidade fónica diferenciada do español, concluiremos que é necesario, ou polo menos conveniente, efectuar algunha intervención na formación dese estándar oral.

Por outra parte, está a cuestión da eficacia, ou mellor dito, das limitacións de propostas académicas que pretenden modificar pautas e modelos sociais, intervenir, en definitiva, na configuración de identidades nunha sociedade plural con orientacións normativas diversas. Naturalmente, canto máis radical sexa a modificación de valores que se pretende, é dicir, canto máis en contra vaia de valores sociais establecidos, ten menores posibilidades de resultar efectiva.

UNHA PROPOSTA DE ESTÁNDAR ORAL GALEGO

1. CRITERIOS XERAIS

Segundo o razoamento dos parágrafos anteriores, e na liña dos traballos mencionados máis arriba como antecedentes (v. sección 2), a proposta que se presenta a través deste dicionario de pronuncia está baseada nas mesmas directrices do estándar escrito:

- a) continuidade coa lingua falada pola comunidade
- b) actitude purista fronte á influencia do castelán;
- c) atención á extensión xeográfica e demográfica das formas consideradas;
- d) preferencia polas formas conservadoras fronte ás innovadoras;

e) harmonía coas demais linguas romances e co portugués en particular, de maneira especial na adaptación de termos novos.

O criterio e) implica, por tanto, seguir o comportamento xeral dos estándares europeos, entre eles a dependencia respecto da lingua escrita.

Como xa dixemos, os estándares orais das linguas que serven como modelos (portugués, español, etc.) están baseados nas variedades de certas elites sociais. No caso do galego, a elección deste grupo de referencia presenta algúns problemas. Primeiro, non existe unha elite galegofalante prestixiosa con forte presenza social, e tampouco podemos utilizar como modelo o galego dos medios de comunicación falados. Tanto a maior parte das elites sociais coma a maioría dos profesionais dos medios están instalados no español, que fornece tamén os modelos comunicativos. O grupo de referencia máis próximo a ese é o formado polos galegofalantes, de formación universitaria e relacionados co mundo da cultura, usuarios do galego escrito e en contacto directo, como receptores ou emisores, de discursos públicos en galego. Entre eles moitos utilizan o sistema fonético e fonolóxico do español, ou teñen unha lingua seriamente influída por este, mais esta variedade debe ser descartada en consonancia cos criterios (a) (b) (c) (d) e, mesmo, (e).

Por outra parte, o criterio (d) leva a preferir os modelos fónicos máis conservadores, e estes son os do galego popular das xeracións máis vellas. Escoller este modelo ten ademais a vantaxe de que é o modelo fónico galego máis próximo ao do portugués (e). Non obstante, os prexuízos sociais contra a lingua rural e contra a lingua das clases baixas fan que haxa que considerar con coidado cada decisión, situados sempre nesta tensión entre os criterios lingüístico-ideolóxicos (purismo, tradicionalismo, achegamento ao portugués) e os criterios sociais (prexuízos sociais sobre certas pronuncias).

2. SISTEMA FONEMÁTICO E REALIZACIÓNS FONÉTICAS

Da aplicación ponderada dos criterios anteditos extráese un modelo fónico para o galego, recollido nos seus aspectos principais en obras anteriores.

2.1. Vogais

As vogais do galego estándar están descritas en Regueira (1998) e en Regueira (no prelo a). As vogais tónicas represéntanse como [i] [e] [ɛ] [a] [ɔ] [o] e [u]. As 7 vogais pretónicas e as 5 postónicas represéntanse de maneira xeral nos traballos de fonética galega cos mesmos signos.

A realización das vogais átonas apenas mereceu a atención dos que describiron a fonética galega, que normalmente non pasan de mencionar a súa maior relaxación. Non obstante, unha descrición axustada do vocalismo galego non pode deixar de sinalar que en palabras como *lobo* ou *bolo* a diferenza entre a vogal tónica e a vogal final é moito máis ampla cá debida á tonicidade da primeira fronte á atonicidade da segunda, e que as transcricións habituais non recollen esa diferenza. Algúns traballos (Molinos Castro 2002; Regueira, no prelo a) mostraron que as vogais postónicas finais presentan unha marcada elevación respecto das tónicas, así coma unha notable centralización. A elevación e a centralización son menos acusadas en posición final de enunciado, onde a duración é

notablemente maior. Naturalmente, estamos a falar de valores medios, non de que todas as realizacións sexan necesariamente así. Estas vogais, de acordo co Alfabeto Fonético Internacional poden representarse como [ɪ], [ɐ], [ʊ]. Neste dicionario, dado que se procura, na medida do posible, unha transcrición accesible e clara para non especialistas, optouse por representar estas vogais cos signos [ɛ] [a] [o]: ['loβo], ['baβa], ['seβe]. Estes signos son algo máis inexactos, mais teñen a vantaxe de coincidiren coa representación gráfica destas vogais e tamén coas transcricións habituais noutras gramáticas e manuais, aínda que marcando que o seu timbre é diferente do correspondente á posición tónica ou pretónica.

As vogais pretónicas presentan tamén diferenzas coas tónicas, ás veces moi acusada, como o mostran algunhas análises e se pode escoitar na fala tradicional e na de moitos falantes que tiveron o galego como lingua primeira. En principio deberíamos marcar eses matices tamén na transcrición das pretónicas, mais parece conveniente non facelo ata contar con descrições máis precisas e detalladas, dada a diversidade de contextos e de situacións prosódicas que afectan á produción destas vogais. Por esta razón, nas transcricións do dicionario non se introduciu unha notación fonética diferenciada para as pretónicas.

2.2. Consoantes

O cadro de consoantes utilizado nesta proposta está formado polos seguintes sons:

		BILABIAL	LABIO-DENTAL	DENTAL	ALVEO-LAR	POSTAL-VEOLAR	PALA-TAL	VELAR
OCLUSIVAS		p b		t d				k g
AFRICADAS						ʧ		
FRICATIVAS			f	θ	s	ʃ		
NASAIS		m			n		ɲ	ŋ
RÓTICAS	VIBRANTE				r			
	BATIDA				r			
APPROXIMANTES	LATERAIS				l		ʎ	
	ESPIRANTES	β		ð				ɣ
	SEMIVOGAIS						j	w

Como se ve no cadro, non se representa a gheada, nin o seseo, e mantense a transcrición con lateral palatal.

A gheada, presente na maioría das falas galegas, é unha evolución da aproximante velar [ɣ], que pasa a fricativa glotal non voceada [h], a fricativa farínxea non voceada [ħ] (coas variantes voceadas [fi] e [ʃ] en certos contextos) ou, de maneira minoritaria na lingua tradicional, a fricativa velar non voceada [x] (Fernández Rei 1991: 163-189; Labraña & van Oosterzee 2003). Como variante fonética maioritaria (demográfica e xeograficamente) esta pronuncia debería estar representada (e así p.e. *auga* [awhã ~ awħã ~ awɣã]). Mais o feito é que no seu funcionamento social o galego estándar non se pronuncia coñ gheada, evítase na lingua pública formal, e incluso os membros do grupo social de referencia que teñen gheada nas variedades informais evítana ao cambiaren de rexistro. Dito doutra maneira, a

lingua estándar actual non ten gheada. Isto non quere dicir que sexa unha variante fonética peor ou menos lexítima, como se ten afirmado, senón que son os prexuízos de boa parte da sociedade os que fan que non se admita esta pronuncia na lingua estándar (Recalde 2003). Esta situación, naturalmente, pode ser modificada, se as tentativas, por agora escasas e débiles, de levar esta pronuncia ao uso público formal teñen a aceptación dunha parte significativa da sociedade. Como a pronuncia con [g]~[ɣ] reúne tamén os criterios requiridos e é a aceptada de maneira xeral, é a que se recolle neste dicionario.

Coas falas galegas que carecen de [θ] (“seseo”) sucede algo semellante (Fernández Rei 1991: 189-213), coa diferenza de que son minoritarias no conxunto da comunidade galegofalante e que as tentativas de introducilo no estándar son aínda máis escasas. Por tanto, o modelo aquí representado é o do galego con [θ] e [ʃ] apicoalveolar (representado sen diacrítico nas transcrisións do dicionario).

Un caso diferente é o da palatal lateral [ʎ], que na lingua da grande maioría dos falantes foi substituída por unha oclusiva palatal voceada [j], que pode alternar con variantes aproximantes [j̥] ou fricativas [j̄]. A pesar de que na lingua actual moi poucos falantes conservan a lateral (só unha parte das xeracións máis vellas e algúns outros, xa de idade madura, procedentes sobre todo do oriente de Lugo), o criterio de preferencia das solucións conservadoras, unido á sospeita de que poida existir algunha influencia do español na aparición e na difusión dos sons non laterais fai que non se recomenden, de acordo cos criterios seguidos, para a lingua estándar.

Nas transcrisións reflíctese a distribución complementaria habitualmente descrita entre oclusivas voceadas [b], [d], [g] e as aproximantes espirantes [β̞], [ð̞], [ɣ̞], a pesar de que non son distintivas, pola marcada diferenza de pronuncia acústica e articulatoria destes sons. As descrições espectrográficas (Martínez Celdrán & Regueira, no prelo) mostran a existencia ocasional de oclusivas noutras posicións, mesmo en posición intervocálica; despois de [ʒ] (ou da súa variante voceada [ʒ̞]) son máis frecuentes as realizacións oclusivas e fricativas, mentres que as aproximantes son minoritarias. Decidín manter a transcripción habitual, no primeiro caso por ser claramente maioritaria, e no segundo porque os signos con que neste libro representamos as aproximantes serven tamén para representar as correspondentes fricativas sonoras.

3. A ESTRUCTURA DA SÍLABA E AS OCLUSIVAS IMPLOSIVAS

Como se ten mostrado (Regueira 2002), sílabas coma as que encontramos en [ˈrɛk.tɔ] ou en [ˌɪns.taˈlar] non corresponden á fonoloxía do galego tradicional nin do galego histórico, coa que si casarían [ˈrɛw.tɔ] ou [rɛ.tɔ] e [ɪs.taˈlar]. Á hora de escoller cal destas fonoloxías ha de seguirse, prevalece o criterio de harmonía cos demais estándares, sobre o criterio de continuidade coa lingua popular e de preferencia polas formas históricas. En consecuencia, represéntase a realización destas consoantes e grupos en coda silábica, que correspondería a unha realización formal nunha locución pausada.

Debe terse en conta que, mesmo nos estilos máis formais, as oclusivas implosivas presentan realizacións pouco tensas, normalmente sen ruído de explosión: [rɛkˀtɔ], [rɛpˀtar], [ɔbˀθɛˀkaðɔ] (nas representacións fonéticas do dicionario non se inclúe o

diacrítico ˘, que indica ausencia de ruído de explosión, por razóns de simplicidade e de economía). Como ben se sabe, nos rexistros informais estas oclusivas en final de sílaba tenden a desaparecer, e mesmo nos estilos formais admiten en moitos casos pronuncias debilitadas. No caso das consoantes que están en contacto con nasal, con frecuencia admiten pronuncias con asimilación nasal: [ˈdign̩] ~ [ˈdijn̩]. A non inclusión destas transcricións non debe interpretarse como unha desconsideración destas variantes, normais en ritmos menos pausados e en rexistros menos formais ca o que aquí se representa.

4. ENCONTROS DE VOGAIS

Os encontros de vogais que pertencen a palabras diferentes poden dar lugar a coalescencias e a elisións. Por exemplo, sábese que a vogal [ɛ] pode elidirse ante calquera outra vogal átona sempre que ambas pertencen a palabras fonolóxicas (ω) diferentes dentro dunha mesma frase fonolóxica (ϕ) (é dicir, cando é adxacente a un límite de ω) (para os conceptos de frase fonolóxica e palabra fonolóxica v. Nespor & Vogal 1986, Fernández Rei 2002):

un paquete amarelo: [[umpakɛtɛ] _{ω} [amaˈrɛlɔ] _{ω}] _{ϕ} > [umpakɛtamaˈrɛlɔ].

Neste dicionario encontramos esta situación en locucións adverbiais coma *de alí a pouco*, para as que xeralmente se ofrecen dúas transcricións: [daˈliˈpɔwkɔ] [dɛaˈliˈpɔwkɔ].

De maneira semellante, en palabras de estrutura prosódica complexa, que teñen no seu interior unha fronteira de palabra fonolóxica (ω), permítese a elisión, que resulta ser a realización máis frecuente (sobre a estrutura prosódica destas palabras, v. Fernández Rei 2002: 161-162; Vigário 2003):

entreatrir [[entɾe] _{ω} [abɾir] _{ω}] _{ϕ} > [entɾɛaβɾir] [entraβɾir]

norteamericano [nɔɾtɛamɛriˈkanɔ] [nɔɾtamɛriˈkanɔ], etc.

A existencia dun límite de palabra fonolóxica permite tamén explicar a interacción entre formación da sílaba e prefixación en casos coma os de:

abrogar [ab.ro.ˈɣar]

fronte a

abrollar [a.βro.ˈlar]

adrenal [ad.re.ˈnal]

adrenalina [a.ðre.na.ˈli.na]

subliminar [sub.li.mi.ˈnar]

sublime [su.βli.mɛ]

subliñar [sub.li.ˈɲar]

e fronte a

adhesión [a.ðe.ˈsjon]

subacuático [su.βa.ˈkwa.ti.kɔ]

Nestes casos pode verse o resultado da interacción das construcións (utilizando a terminoloxía da teoría da optimidade, v. Prince & Smolensky 2004), que interveñen na formación da sílaba cunha construción referida ao aliñamento entre sílaba e palabra fonolóxica (V. Regueira, no prelo b).

5. OS CRITERIOS E A SÚA APLICACIÓN: PROBLEMAS E PROPOSTAS

Á hora de aplicar os criterios anteditos e adoptar solucións, presentáronse dous tipos de problemas, que requiriron un estudo e unha toma de decisións diferenciados:

- a) Léxico patrimonial: a existencia de variación dialectal e xeracional na pronuncia dalgunhas palabras.
- b) Léxico culto: diverxencias na adaptación de cultismos e palabras novas.

5.1. Variación dialectal

Nos casos en que unha palabra presenta dúas (ou máis) pronuncias alternativas en diferentes zonas do territorio lingüístico galego, tivéronse en conta sobre todo os criterios de extensión xeográfica e demográfica, así coma o modelo de lingua que actualmente está a ser utilizado polo grupo social de referencia. Por eses criterios, por exemplo, non se considerou a inclusión de variantes galegas coma o pechamento de vogal anterior media ante [ɛ] (p.e. *neve* [ˈneβɛ], v. Costas 1988), ou as pronuncias procedentes da despalatalización de [j] (p.e. *peixe* [ˈpeʃɛ], González González 1991). Respecto da gheada e o seseo, v. máis arriba 5.2.2. Os datos sobre a variación dialectal dos diferentes fenómenos e formas están tomados fundamentalmente do ALGa (ILG 1990-1999 e base de datos inédita).

Por outra parte, sempre que foi posible, procurouse unha solución común para as palabras da mesma familia léxica ou que participan das mesmas secuencias.

5.1.1. Variación do timbre vocálico ante nasal. Casos e solucións.

Adoptáronse as seguintes decisións:

a) Nos casos dos resultados de Ñ latino seguido de nasal, afectados polo proceso histórico de pechamento da vogal breve en case todo o galego falado na Galicia administrativa, os criterios utilizados levan a adoptar a vogal pechada [o]: *ponte* [ˈpontɛ].

b) Nos casos de E + nasal, diferenciamos varias situacións:

i) as voces rematadas en *-ente* presentan un reparto xeográfico coñecido, coas formas con vogal media-alta ocupando as falas occidentais e setentrionais, mentres que as pronuncias con vogal media-baixa ocupan o resto do territorio de fala galega. Dado que ambas variantes teñen unha difusión ampla e veñen xa funcionando na lingua estándar con normalidade, recollemos ambas as variantes en igualdade: *dente* [ˈdente] ~ [ˈdente], *semente* [seˈmente] ~ [seˈmente].

A pesar de que non todas as palabras teñen a mesma extensión xeográfica, ocupan áreas máis ou menos equivalentes, polo que optamos por non facer diferenciacións dentro deste grupo (agás os adverbios en *-mente*, en que a variante con [ɛ] está menos difundida).

ii) as palabras en *-ento* presentan unha situación máis irregular: unhas voces teñen unha variante con vogal media-baixa [ɛ] nunha área extensa (*vento*), que comprende as falas ourensás e do sur de Lugo, mais noutras esa área é menor. Procuramos unha

solución común para todos estes casos, poñendo como forma prioritaria a que ten vogal media alta: [-ent_ɔ] > [-ent_o].

iii) Unha solución semellante foi a seguida para as palabras en *-encia*, que non se atañen estritamente a un reparto xeográfico: *resid[e]ncia* > *resid[e]ncia*, de acordo co criterio de extensión e de frecuencia.

iv) Noutros casos non existe variación: *sempre* [ˈsɛmpɾɛ].

5.1.2. A metafonía nominal

No caso das palabras afectadas polo pechamento da vogal media ante [ɔ] final (coñecido como “metafonía nominal”) non foi posible tomar decisións conxuntas para todas as palabras afectadas, dado que os comportamentos non son xerais, senón que varían de maneira acusada; por tanto, foi preciso decidir sobre cada palabra separadamente:

a) Algúns masculinos rematados en *-o* ocupan a maior parte do territorio do galego con vogal media alta: *corpo* [ˈkorpɔ], *medo* [ˈmɛðɔ].

b) Outros, por contra, non teñen metafonía: *corvo* [ˈkɔɾβɔ].

c) Incluso substantivos coa mesma terminación presentan resultados diferentes, polo que foron tratados atendendo á súa extensión xeográfica, proponendo as pronuncias claramente maioritarias:

martelo [marˈtɛlɔ]

nobelo [noˈβɛlɔ]

d) Nun certo número de casos hai un reparto xeográfico, de tal maneira que ambas pronuncias teñen unha extensión significativa, sempre coa forma pechada para a Galicia occidental e setentrional e a forma aberta para o resto do territorio:

carambelo [karamˈbɛlɔ] [karamˈbɛlɔ]

mantelo [manˈtɛlɔ] [manˈtɛlɔ]

ollo [ˈoɫɔ] [ˈɔɫɔ]

e) Algunhas palabras son propias dunha área xeográfica restrinxida, e neses casos seguimos o timbre que está documentado nesas falas:

carrelo [kaˈɾɛlɔ]

tornecelo [torneˈθɛlɔ]

f) Tamén nos adxectivos e participios masculinos que ocupan unha ampla área do galego occidental seguimos os mesmos criterios, proponendo as formas afectadas pola metafonía como secundarias (mantendo sempre os femininos coa vogal aberta), fronte ás maioritarias con timbre aberto, que corresponden ao resto do territorio galego:

novo [ˈnoβɔ] > [ˈnoβɔ], feminino *nova* [ˈnoβɔ]

morto [ˈmɔɾtɔ] > [ˈmɔɾtɔ], feminino *morta* [ˈmɔɾtɔ], etc.

5.2. Variación diacrónica

Outro tipo de variación, se cadra máis difícil de tratar, é o da variación diacrónica. Na nosa información teñen un peso importante o ALGa e outros traballos de dialectoloxía recollidos nos anos 1970 a falantes de idade relativamente avanzada (por tanto moitos deles nados antes de 1920), e isto combínase con información recollida agora a dúas xeracións de falantes, unha nacida por 1950-60 e outra por 1970-80. Isto dálle á nosa información unha certa profundidade diacrónica, que ten repercusións observables nos datos obtidos.

Como se ten descrito, no galego tradicional producíase unha redución vocálica en posición pretónica que resultaba nun sistema de cinco vogais. Ese modelo é o que describe Amable Veiga (1976), e nel os derivados pechan a vogal media-baixa da base ao quedar en posición pretónica, como en *ferro* [ˈfero] > *ferreiro* [feˈrejro]. En diferentes traballos sobre o galego falado (p.e. Santamarina 1974: 12, Taboada 1979: 28) xa se indicaba que ese proceso deixara de operar, de maneira que aparecían as sete vogais en posición pretónica, especialmente en derivados e en palabras novas: *gu[e]rrear*, *des[o]var*; [ɔ]ficina, [e]quipo.

Un comportamento común a galego e a portugués na adaptación de palabras novas consiste en que as vogais medias iniciais de palabra que están en sílaba libre se pronuncian como medias baixas (V. máis abaixo 5.5.4.1.1.iii): *omitir* [omítir], *emitir* [emítir]. Isto contrasta coas vogais nesta posición en palabras tradicionais: *ovella* [oˈβel̩a]. Daquela encontrámonos con discrepancias como as de:

oficio, *oficial*: na fala tiñan [o] inicial, mais agora son tratadas como palabras novas con [ɔ] (de maneira case unánime).

oliva: no ALGa é xeral a forma con [o] inicial, pero unha boa parte dos falantes actuais pronuncian con vogal [ɔ].

Existe unha tendencia forte a manter as vogais medias abertas pretónicas en derivados. Así, palabras que tiñan vogal media-alta na lingua tradicional, son pronunciadas hoxe con vogal media-baixa:

obreiro: [o] era a forma xeral en todo o territorio do galego, segundo os datos do ALGa, mais agora é maioritario a pronuncia con [ɔ].

taberneiro: os estudos de fala recóllena na súa maioría con vogal media-alta [e], mentres que os informantes actuais son case unánimes en atribuírlle [ɛ].

roseira: segundo o ALGa e os traballos de falas tiña [o] de maneira maioritaria, mais nas enquisas a frecuencia da vogal media-baixa triplica a da media-alta.

Estes cambios reflicten unha modificación do sistema fonolóxico galego nestas últimas xeracións. En parte estes cambios son comúns a galego e portugués (que hoxe ten vogal inicial [ɔ] en *oficio*, *oficial*, *oliva* e *obreiro*), e en parte diverxen (segue aparecendo a redución vocálica nos derivados como *tab[i]rneiro*, *r[u]seira*).

Nestes casos optamos por ofrecer solucións duplas, para tratar de combinar a fidelidade á lingua tradicional coa representatividade das escollas para a lingua actual e para o grupo social de referencia.

5.4. A adaptación de cultismos

Os cultismos presentan certas pautas relevantes de adaptación tanto no que se refire á estrutura da sílaba como sobre todo ao timbre das vogais medias, correspondente ás grafías <e, o> e tamén ás secuencias de vogais susceptibles de seren adaptadas como hiatos ou ditongos.

5.4.1. O timbre vocálico

Nos cultismos, as vogais tónicas ou pretónicas grafadas <e, o> son adaptadas con vogais medias-baixas ou medias-altas seguindo pautas complexas, que podemos describir en gran medida, aínda que non sempre teñamos coñecemento das regras fonolóxicas que subxacen nese comportamento.

5.4.1.1. Adaptación das vogais medias. Contextos e solucións.

Alguns comportamentos observados nas adaptacións, e xa descritos en parte en traballos anteriores, son:

- i) as esdrúxulas incorpóranse de maneira xeral con vogal tónica media-baixa [e, ɔ]: *bólido, fotóforo, idólatra; bélico, teléfono, arquipélago*. Non obstante, hai excepcións como: *océano, cóncavo, etcétera, pétalo e sépalo*, con [e, o].
Esta adaptación das esdrúxulas con vogal media-baixa é compartida polo portugués, coas únicas excepcións das vogais ante nasal tautosilábica.
- ii) Tamén se pronuncian como medias abertas (baixas) as vogais seguidas de consoante oclusiva tautosilábica: *directo, docto, adoptar, aceptar*. Son excepcións as palabras iniciadas por *extra-* ou por *ex-* antecónsonántico: *extraño, extraordinario*.
- iii) As vogais iniciais absolutas en sílaba aberta son medias-baixas [e, ɔ]: *economía, elástico; oculista, obeso*.
- iv) Os ditongos [je] [we] teñen de maneira xeral vogal media-baixa: *inquieta, quiniela; inalienable, parietal; ecuestre, secuela; acueducto, pueril*.
- v) As vogais tónicas en palabras graves rematadas en ditongo tenden a ter timbres medio-baixos: *historia, folio; criterio, epitelio*. As rematadas en *-lexio* (*florilexio, privilexio, sacrilexio, sortilexio*) varían entre seguir o modelo de *colexio* con [e] e a adaptación con [ɛ], coma o resto dos cultismos con configuracións similares (e coma no portugués).
- vi) Outras adaptacións seguen o modelo de secuencias ben establecidas e recoñecibles, especialmente de terminacións e de sufixos. Así, seguindo o sufixo *-eta* [ˈet̪a] acomópanse con vogal media-alta: *asceta, beta, esteta, gaceta, maqueta, mofeta, moqueta, planeta, probeta, raqueta, ruleta, tarxeta*, etc. As palabras rematadas en *-ón* teñen todas vogal media-alta na gran maioría das falas galegas, como o teñen tamén maioritariamente as que acaban en *-onte*: *bisonte, horizonte, rinoceronte, simbiote*. Outras terminacións que presentan comportamentos regulares (con vogais medias-altas) son *-eno* (*-eno: neno, pequeno; cacheno, coteno, rabeno*,

toqueno... acetileno, benceno, epiceno, escaleno, holoceno, queroseno, reno, ruteno, sarraceno, seno, tirreno) e *-ono: dono, outono, sono, trono... abono, carbono, colono, cono, ozono, quimono*.

- vii) Algúns “prefixos” (ou raíces) cultos do tipo: *rino-*, *termo-*, *poli-*, *retro-*, *contra-*, que constitúen un dominio prosódico diferenciado (compórtanse como unha palabra fonolóxica, como vimos máis arriba), posúen unha vogal que presenta unha tonicidade semellante á das raíces das palabras compostas e unha vogal final semellante ás postónicas:

[ˈtɛrmo] > [ˌtɛrmɔnukleˈaɾ] (Cfr. por contra o port. [ˈtɛrma] > [ˌtɛrmɔnuˈkljaɾ])

Da mesma maneira: *p[ɔ]li-*, *s[ɔ]cio-*, *c[ɔ]smo-*, *d[ɛ]rmo-*, *s[e]jmi-*, *est[ɛ]reo-*; en cambio, *m[o]no-*, *f[o]no-*, *pr[o]to-*, *r[e]tro-* (maioritario), *m[e]so-*.

En palabras en que estas raíces se combinan con outras que teñen carácter átono, a última sílaba do primeiro elemento do composto pasa a ser a tónica, polo que o comportamento é diferente, e a primeira vogal pasa a [o] ou [e]: *polígono*, *polígamo*, *termómetro* (cfr. portugués *p[u]lígono*, *p[u]lígamo*, *t[ɨ]rmómetro*).

Nos derivados tende a manterse, cremos que de maneira crecente, a fidelidade coa forma base, de maneira que as familias léxicas tenden a manter unha mesma vogal. Neses casos procuramos manter a coherencia da familia (sempre que as solucións non se visen contraditas polos datos dos falantes, naturalmente):

c[ɛ]lt-: *celta, céltico, celtista, celtismo*

c[ɛ]lul-: *célula, celulite, celulosa,*

d[ɛ]bil-: *débil, debilidade, debilitar*

m[ɛ]dic-: *médico, medicamento, medicina, medicar*

gl[ɔ]bul-: *glóbulo, globular, globulina*

5.5.4.1.2. Adaptacións diverxentes

Nestes procesos de adaptación existe un número importante de casos de discrepancias entre os falantes, é dicir, de adaptacións diverxentes, sen que obedezan a un patrón de reparto xeográfico.

Unha das discrepancias máis frecuentes é o mantemento das vogais medias-baixas pretónicas en derivados ou a súa elevación a medias-altas. Xa vimos casos como o de *taberneiro* ou *roseira*, que presentan variación diacrónica clara e constatada (V. máis arriba 5.2.2). Por dicilo dunha maneira informal, os falantes máis conservadores antepoñen o proceso de elevación das vogais átonas á fidelidade á base léxica, mentres que nos falantes máis innovadores a fidelidade é prioritaria, e o proceso de elevación xa non actúa.

Relacionado con isto está o comportamento de certos verbos con vogal radical tónica media-baixa, que algúns falantes tenden a elevar ata [e] [o] en posición átona, mentres que outros manteñen as vogais [ɔ] [ɛ] en todas as formas da conxugación: *macerar*, *reverberar*, *dilacerar*, *devorar*. As diverxencias alcanzan moitos outros verbos deste tipo, mais procuramos evitar as solucións dobres, seguindo o criterio das realizacións maioritarias

e tamén a coherencia entre verbos relacionados e, sempre que foi posible, mantendo unha mesma solución para unha mesma terminación en voces de recente entrada na lingua.

Palabras coma *ambiente* ou *tolueno* constitúen tamén un exemplo de adaptacións diverxentes. Un dos criterios de acomodación das voces novas é a incorporación dos ditongos escritos <ie> <ue> con vogal media-baixa [jɛ] [wɛ] (V. máis arriba 5.5.4.1.1.iv). Como vimos, as palabras novas con certas terminacións tenden a adaptarse seguindo os patróns xa existentes. Por esa razón algúns falantes da metade occidental de Galicia, que adaptan as palabras rematadas en *-ente* (coma *antecedente*, p.e.) con [e], seguindo o modelo de [ˈdente], adáptana como [amˈbjentɛ], mentres que a maioría antepón o primeiro criterio, do que resulta [amˈbjentɛ]. Algo semellante, pero con outros resultados, acontece en *tolueno*, que para unha minoría é [tɔˈlwenɔ], priorizando a adaptación do ditongo como [wɛ], mentres que para moitos outros é a vogal da terminación *-eno* (cfr. *rabeno*, *cacheno*) a que prevalece: [tɔˈlwenɔ]. Esta é a vía seguida de maneira xeral para a adaptación de *lingüeta* como [liŋˈgwetɔ], con prioridade para a vogal da terminación *-eta*.

Algunhas outras discrepancias poden obedecer a unha diferente interpretación da estrutura prosódica da palabra. Así, *rinoceronte* presenta basicamente dúas adaptacións: [riˈnoθeˈrontɛ] (maioritaria) e [riˈnoθeˈrontɛ]. Pode que a primeira adaptación reflecta unha palabra fonolóxica complexa [riˈno]ω[θeˈrontɛ]ω, da mesma maneira ca *termonuclear* (V. máis arriba 5.5.4.1.1.vii); a segunda vogal por tanto só pode ser media-alta, mentres que a terceira sería a inicial da palabra fonolóxica e é adaptada como media-baixa (cfr. *x[ɛ]ronte*). Non obstante, algúns outros informantes parecen interpretar esta palabra como simple e adáptana como [riˈnoθeˈrontɛ], cremos que cun acento secundario sobre esa vogal media-baixa [riˈnoθeˈrontɛ]. Esta adaptación podería obedecer a unha prosodificación [(ri)₂.(no.θe)₂.(ˈron.te)₂]_ω, co ritmo trocaico predito pola teoría fonolóxica.

O que parece desprenderse destes datos é que calquera destas adaptacións é o resultado de aplicar regras fonolóxicas priorizadas de maneira diferente polos diferentes grupos de falantes. O grao relativamente elevado de variación obedece a que estamos observando un proceso, cremos que bastante rápido, de cambio fonolóxico, na liña do iniciado xa nas xeracións anteriores á nosa e que foi xa documentado nos traballos posteriores aos anos 1970 na fala das xeracións de idade media e avanzada. O crecente proceso de urbanización da sociedade, coa conseguente ruptura dos grupos lingüísticos compactos que existían na sociedade agraria tradicional, o contacto masivo con palabras non tradicionais e coa lingua escrita ten seguramente moito que ver con esta situación. Non hai indicios de que o contacto coa fonoloxía do español sexa un factor relevante neste punto, dado que xustamente o español presenta só cinco vogais; o feito de que o portugués europeo contemporáneo pareza estar a sufrir modificacións na mesma dirección (aínda que con peculiaridades que a fan diferente, sobre todo a frecuente elisión de vogais pretónicas) reforza esta idea.

5.4.2. Ditongos e hiatos

Outro dos cambios en marcha observados corresponde á adaptación de secuencias vogal alta + vogal, susceptibles de seren adaptadas como ditongos ou como hiatos.

Por unha parte, o comportamento máis común do galego nas secuencias vogal alta + vogal tónica é a de manter o hiato: *miasma, piago, piano, quiasmo, tiara, triángulo, hiato, dial, diana; maniota, carriola; dual, puntual, usual, suave*, etc. Non obstante, este comportamento non é regular, e así encontramos: *dianete, dieta, piastra, piega, quieto, ciencia, duelo, sueco, suevo*. Nótese que moitos destes casos corresponden aos ditongos [je], [we]. Tamén son xerais as realizacións como ditongos das vogais *u + a* nas secuencias *cua* e *gua*: *cuadro, cuarto, adecuado, locuaz, guanche, guano, guante*.

Deixando á parte o comportamento particular destes ditongos, parece existir no galego unha clara preferencia por evitar ditongos crecentes en posición tónica (contrariamente ao que ocorre cos ditongos decrecentes). Non obstante, prodúcese diverxencias non explicadas, coma o feito de que os nomes en *-ual* se pronuncien predominantemente con hiato [-u.'al] (*puntual, casual, manual...*), mentres que os paralelos en *-ial* teñen xeralmente ditongo (sacados algúns coma *sial, dial, trial* ou *marial*, con hiato): *celestial, oficial, parcial, social...*

En posición postónica as vogais altas forman sempre ditongos en contacto con outra vogal: *familia, egua, cilio, mutuo, serie, tenue*. As palabras derivadas destas manteñen o ditongo de maneira xeral en calquera posición: *familiar, familiarizar, familiaridade; ciliar, ciliados; mutualidade, mutualista, mutuuario; serial, seriación; tenuidade, tenuirrostros* (mais *atenuar* con hiato!).

En posición pretónica, non obstante, é onde se encontran situacións máis variables. Obsérvase en moitos falantes unha tendencia clara a formar ditongos en sílabas afastadas da vogal tónica: *mensual* [men.su.'al], pero *mensualidade* [men.swa.li.ða.ðɛ], e do mesmo xeito en *espiritual / espiritualidade, eventual / eventualidade, puntual / puntualidade*, etc. Tamén para moitos falantes ocorre o mesmo en *dialecto* [dia'lektɔ] fronte a *dialectoloxía* [dja'lektolo'ʃia], *diálogo* [di'alogɔ] fronte a *dialogar* [dja'loɣar], mais parece haber unha tendencia, aínda minoritaria mais crecente, a manter hiato en todas as posicións ([dja'lektolo'ʃia], [dja'loɣar]).

5.5. Os estranxeirismos

Os estranxeirismos que están integrados graficamente foron tratados como palabras normais da lingua, mais no caso dos que manteñen a grafía da lingua orixinaria o criterio xeral que seguimos foi o de manter a pronuncia da lingua orixinal e a carón unha ou máis formas adaptadas total ou parcialmente, sempre que sexan usuais. Iso levounos a miúdo a propoñer sons que non existen dentro do inventario galego (ou no do galego estándar, como é o caso de [h]), de maneira semellante ao que propoñen Houaiss & Villar (2003), quen en moitos casos só recollen a pronuncia da lingua de orixe, sen adaptar (incluímos algunha das súas transcricións, coa abreviatura *br*):

kolkhoz [kɛl'xos] [kol'xos] (rus. [kɛl'xos])

crómlech ['krɔmlɛx] (galés ['krɔmlɛx], ing. ['krɔmlɛk])

joule ['dʒu:l] ['dʒul] (ing. ['dʒu:l])

adagio [a'daɖɔ] (it. [a'daɖɔ])

pizza ['pittsa] ['pitsa] (it. br. ['pittsa])

hertz ['herts] (al. ['herts])

hitleriano [hitler'janɔ]

hobby ['hɔbi] ['hɔβi] (ing., br. ['hɔbi])

surf ['sɜ:f] ['surf] (ing., br. ['sɜ:f])

underground ['ʌndəgraʊnd] ['underɣrawnd] (ing. ['ʌndəgraʊnd])

watt ['wɒt] ['wɔt] ['wat] (ing. ['wɒt])

weber ['ve:bɐ] ['bɛβɛr] (al. ['ve:bɐ], br. ['veber])

röntgen ['rɔntgɛn] ['rɔentgɛn] (al. ['rɔntgɛn])

Aínda que en xeral se manteñen os grupos consonánticos, nalgúns casos propoñemos como forma alternativa a adaptación de grupos iniciais comezados por [s]:

slogan ['slɔwɔn] [es'lɔɣɔn] (ing. ['slɔwɔn]; br. ['slowɔn])

stop ['stɒp] [es'tɒp] (ing. ['stɒp], br. ['stap])

No caso de linguas non europeas os problemas poden ser máis complexos. Un exemplo pode ser a entrada *khoisa* (familia de linguas do sur e sueste de África). Nesta voz a consoante inicial resulta ser un click alveolar con apertura velar simultánea [k!] (Ladefoged & Maddieson 1996: 261-262). Dada a desconexión entre grafía e pronuncia, e a dificultade que supón a pronuncia dun click como son lingüístico, decidimos propoñer unha pronuncia [kh], que se afasta do son orixinal, pero que conserva a apertura velar cunha modificación engadida (e que por outra parte é tamén a solución proposta no Houaiss & Villar 2003).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

Academia das Ciéncias de Lisboa (2001): *Dicionário da língua portuguesa contemporânea*. 2 vols. Lisboa: Verbo.

Álvarez, Rosario; Henrique Monteagudo & Xosé Luís Regueira (1986): *Gramática galega*. Vigo: Galaxia, 1998⁷.

Álvarez, Rosario & Xosé Xove (2002): *Gramática da lingua galega*. Vigo: Galaxia.

Costas, Xosé Henrique (1988): "As alteracións do [ɛ] no suroeste galego", *Verba* 15, 385-389.

Crowley, Tony (1989): *The politics of discourse. The standard language question in British cultural debates*. Houndmills / London: McMillan.

Duden Aussprachewörterbuch. Wörterbuch der deutschen Standardausssprache. Bearbeitet von Max Mangold in Zusammenarbeit mit der Dudenredaktion. Mannheim: Dudenverlag, 1990³.

Fairclough, Norman (2001²): *Language and power*. Harlow: Longman.

Fernández González, Camilo (dir.) (1997): *Diccionario esencial Vox galego-castelán castellano-gallego*. Barcelona: Bibliograf.

- Fernández Rei, Elisa (2002): *Regras fonolóxicas posléxicas e regras precompiladas de alomorfa sintagmática: dominios prosódicos en galego*. Tese de Doutoramento. CD-ROM. Santiago de Compostela: Universidade.
- Fernández Rei, Elisa (2005): “O estándar prosódico”, in Rosario Álvarez & Henrique Monteagudo (eds.): *Norma lingüística e variación*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura, 97-125.
- Fernández Rei, Francisco (1991): *Dialectoloxía da lingua galega*. 2ª ed. Vigo: Xerais.
- Fisher, John H. (1986): “European chancelleries and the rise of standard written languages”, *Essays in Medieval Studies. Proceedings of the Illinois Medieval Association* 3, 1986, 1-25 [Accesible na rede <http://www.illinoismedieval.org/EMS/VOL3/3ch1.htm>, xaneiro 2008].
- Fisher, John H. (1996): *The emergence of Standard English*. Lexington: The University of Kentucky Press.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (1998): *Gramática da lingua galega. I: Fonética e fonoloxía*. Vigo: A Nosa Terra.
- González González, M. (1991): “Subsistemas de sibilantes do galego actual”, in D. Kremer (ed.): *Actes du XVIII Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Université de Trier, 1986)*. Vol. 3. Tübingen: Max Niemeyer, 531-548.
- González González, Manuel & Antón Santamarina Fernández (coords.) (2004): *Vocabulario ortográfico da lingua galega (VOLGa)*. A Coruña: Real Academia Galega / Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega.
- Haugen, Einar (1966): *Language conflict and language planning: the case of Modern Norwegian*. Cambridge, Ma.: Harvard University Press.
- Houaiss, António, & Mauro de Salles Villar (2003): *Dicionário Houaiss da língua portuguesa*. Rio de Janeiro: Objetiva.
- ILG 1990-1999: Instituto da Lingua Galega (1990-1999): *Atlas lingüístico galego*. Vol. 1: *Morfoloxía verbal*. Vol. 2: *Morfoloxía non verbal*. Vol. 3: *Fonética*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1990 (I), 1995 (II), 1999 (III).
- IPA 1999: International Phonetic Association (1999): *Handbook of the International Phonetic Association: a guide to the use of the International Phonetic Association*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jones, Daniel (1956⁴): *The pronunciation of English*. Cambridge: Cambridge University Press [1ª ed. 1909]
- Jones, Daniel (2003¹⁶): *English pronouncing dictionary*. Ed. by Peter Roach, James Hartman & Jane Setter. Cambridge: Cambridge University Press [1ª ed. 1917].
- Kabatek, Johannes (2000): *Os falantes como lingüistas: tradición, innovación e interferencias no galego moderno*. Vigo: Xerais [Trad. de *Die Sprecher als Linguisten. Interferenz- und Sprachwandelphänomene dargestellt am Galicischen der Gegenwart*. Tübingen: Niemeyer, 1996].
- Kristiansen, Tore (1998): “The role of standard ideology in the disappearance of the traditional Danish dialects”, *Folia Linguistica* 32, 1-2, 115-129.
- Labraña-Barrero, Sabela & Carlos van Oosterzee (2003): “An acoustic approach to Galician *gheada*”, in M. J. Solé, D. Recasens & J. Romero (eds.): *Proceedings of the 15th*

- International Congress of Phonetic Sciences (Barcelona, 2003)*. CD-ROM. Barcelona: The 15th ICPhS Organizing Committee, 945-948.
- Ladefoged, Peter & Ian Maddieson (1996): *The sounds of the world's languages*. Oxford: Basil Blackwell.
- Le Page, Robert B. (1988): "Some premises concerning the standardization of languages, with special reference to Caribbean Creole English", *International Journal of the Sociology of Language* 71, 25-36.
- Martínez Celdrán, Eugenio & Xosé Luís Regueira (no prelo): "Spirant approximants in Galician", *Journal of the International Phonetic Association*.
- Milroy, James & Lesley Milroy (1999³): *Authority in language. Investigating standard English*. London: Routledge.
- Molinos Castro, Rita (2002): "As vocais átonas finais en galego: estudio acústico", *Cadernos de Lingua* 24, 55-91.
- Prince, Alan & Paul Smolensky (2004): *Optimality theory. Constraint interaction in Generative Grammar*. Oxford: Blackwell.
- RAG (2003): Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega (2003): *O galego segundo a mocidade*. A Coruña: Real Academia Galega.
- RAG & ILG (2004): Real Academia Galega & Instituto da Lingua Galega (2004¹⁹): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. [Santiago de Compostela]: Instituto da Lingua Galega / [A Coruña]: Real Academia Galega [1^a ed. 1982].
- Recalde, Montserrat (2003): "The Castillianist theory fo the origin of the gheada revisited", *Estudios de Sociolingüística* 3, 2 (2002) / 4, 1 (2003), 43-74.
- Regueira, Xosé Luís (1997): "Elementos para a definición dun modelo fonético estándar da lingua galega", in Benigno Fernández Salgado (ed.): *Proceedings of the 4th International Conference on Galician Studies (Univ. of Oxford, 1994) / Actas do IV Congreso Internacional de Estudos Galegos (Univ. de Oxford, 1994)*. Oxford: Centre for Galician Studies, vol. 1, 179-194.
- Regueira, X. L. (1999): "Estándar oral e variación social da lingua galega", in R. Álvarez / D. Vilavedra (eds.): *Cinguidos por unha arela común: homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*. Vol. 1. Santiago de Compostela: Universidade, 855-875.
- Regueira, Xosé L. (2002): "A sílaba en galego: lingua, estándar e ideoloxía", in Ramón Lorenzo (ed.): *Homenaxe a Fernando R. Tato Plaza*. Santiago de Compostela: Universidade, 235-254.
- Regueira, Xosé L. (2005): "Estándar oral", in Rosario Álvarez & Henrique Monteagudo (eds.): *Norma lingüística e variación*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura, 69-95.
- Regueira, Xosé L. (no prelo a): "Vocais finais en galego e en portugués: un estudio acústico", in *Actas do VII Congreso Internacional de Estudos Galegos (Barcelona, 2003)*.
- Regueira, Xosé Luís (no prelo b): "Cambios fonolóxicos", en Mercedes Brea, Francisco Fernández Rei e Xosé Luís Regueira (eds.): *Homenaxe ao profesor Antón Santamarina*. Santiago de Compostela: Universidade.
- Regueira, Xosé Luís (coord.) (1998): *Os sons da lingua*. Vigo: Xerais. 94 p. + 2 CD.

- Santamarina, Antón (1974): *El verbo gallego*. Anexo 4 de Verba. Santiago de Compostela: Universidade.
- Taboada, Manuel (1979): *El habla del valle de Verín*. Anexo 15 de Verba, Santiago de Compostela: Universidade.
- Teixeira, Graciete (dir.) (2004): *Grande dicionário. Língua portuguesa*. Porto: Porto Editora.
- Upton, Clive; William A. Kretschmar Jr. & Rafal Konopka (2001): *The Oxford dictionary of pronunciation for current English*. Oxford: Oxford University Press.
- Veiga, Amable (1976): *Fonología gallega*. Valencia: Bello.
- Vigário, Marina (2003): *The prosodic word in European Portuguese*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Warnant, Léon (1987): *Dictionnaire de la prononciation française dans sa norme actuelle*. Paris: Duculot.